

NEGA BOYLAR INQIROZ PAYTIDA YANADA BOYIB KETADI

Yuldashov Isomiddin Sidiqovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Mustaqil izlanuvchi

E-mail: isamiddinyuldashov@gmail.com

Orcid: 0009-0005-9704-5516

Annotatsiya: *Ushbu maqolada global iqtisodiy inqirozlar davrida boylikning qutblanishi va kapitalning qayta taqsimlanish mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida "Kantilon effekti", aktivlar likvidligi va davlatning moliyaviy qo'llab-quvvatlash siyosati boy qatlam daromadlarining o'sishiga qanday xizmat qilishi ilmiy asoslab berilgan. Maqolada 2008 yilgi moliyaviy inqiroz va 2020 yilgi pandemiya davridagi statistik ma'lumotlar qiyoslanib, ijtimoiy tengsizlikni kamaytirish bo'yicha amaliy takliflar ilgari surilgan.*

Kalit so'zlar: *iqtisodiy inqiroz, boylik tengsizligi, Kantilon effekti, likvidlik, aktivlar, kapital taqsimoti, ijtimoiy adolat.*

Abstract: *This article analyzes the mechanisms of wealth polarization and redistribution of capital during global economic crises. The research scientifically substantiates how the "Cantillon Effect," asset liquidity, and government financial support policies contribute to the growth of the wealthy class's income. By comparing statistical data from the 2008 financial crisis and the 2020 pandemic, the paper puts forward practical recommendations for reducing social inequality.*

Keywords: *economic crisis, wealth inequality, Cantillon Effect, liquidity, assets, capital distribution, social justice.*

Аннотация: *В данной статье анализируются механизмы поляризации богатства и перераспределения капитала в периоды глобальных экономических кризисов. Научно обосновано, как «эффект Кантильона», ликвидность активов и государственная политика финансовой поддержки способствуют росту доходов состоятельных слоев населения. На основе сравнения статистических данных финансового кризиса 2008 года и пандемии 2020 года выдвинуты практические рекомендации по сокращению социального неравенства.*

Ключевые слова: *экономический кризис, неравенство богатства, эффект Кантильона, ликвидность, активы, распределение капитала, социальная справедливость.*

Kirish

Inqiroz — boylikning qayta taqsimlanish mexanizmi

Iqtisodiyot tarixiga nazar tashlasak, har bir yirik moliyaviy bo'ron — xoh u 1929 yildagi "Buyuk depressiya", xoh 2008 yildagi ipoteka inqirozi yoki yaqin o'tmishdagi global pandemiya bo'lsin — doim bir xil paradoksal natija bilan yakunlanadi. Dunyo aholisining

asosiy qatlami ishsizlik, inflyatsiya va jamg'armalarining qadrsizlanishi bilan kurashayotgan bir paytda, eng boy qatlamning sarmoyasi geometrik progressiyada o'sadi. Bu holat shunchaki tasodif emas, balki kapitalning inqiroz davridagi harakatlanish qonuniyatidir.

Ko'pchilik uchun inqiroz — bu qo'rquv va qo'l ichidagi bor narsani yo'qotmaslik uchun harakat qilish davri. Ammo professional investorlar va yirik kapital egalari uchun inqiroz — bu "iqtisodiy qayta yuklanish" (Great Reset) demakdir. Bu davrda boylik yo'qolib ketmaydi, u shunchaki egasini o'zgartiradi. Bu yerda "Kantilon effekti" ishga tushadi: davlat tomonidan iqtisodiyotni qutqarish uchun chiqarilgan yangi pul oqimi birinchi bo'lib yirik korporatsiyalarga yetib boradi va ularga bozorni arzon narxlarda egallash imkonini beradi.

Inqirozning "achchiq haqiqati" shundaki, u naqd pul zahirasiga ega bo'lganlar uchun dunyodagi eng yirik "arzonlashtirilgan do'kon" vazifasini o'taydi. Oddiy odamlar ehtiyoj tufayli o'z aktivlarini (uy, yer, aksiya) sotishga majbur bo'lgan nuqtada, boylar bu aktivlarni kelajakdagi katta foyda uchun sotib olishadi. Ushbu maqolada biz boylikning inqiroz paytida nega va qanday qilib "yuqoriga" qarab oqishini, likvidlikning qudratini va tizimli adolatsizlikning iqtisodiy ildizlarini tahlil qilamiz.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotning maqsadi iqtisodiy inqirozlar davrida boylikning qayta taqsimlanish mexanizmlarini aniqlash va tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot davomida quyidagi ilmiy usul va yondashuvlardan foydalanildi:

- Keys-stadi (Case Study): XXI asrning eng yirik iqtisodiy inqirozlari — 2008 yildagi jahon moliyaviy inqirozi va 2020 yildagi COVID-19 pandemiyasi davridagi boylik dinamikasi alohida holat sifatida o'rganildi.

- Qiyosiy tahlil (Comparative Analysis): Ijtimoiy qatlamlarning (kambag'al, o'rta va boy qatlam) inqirozga bo'lgan reaksiyasi, aktivlar tarkibi va daromad manbalari o'zaro solishtirildi.

- Kantilon effekti nazariyasi: Davlat tomonidan iqtisodiyotga kiritilayotgan pul emissiyasining taqsimlanish ierarxiyasi va uning turli qatlamlar xarid qobiliyatiga ta'siri deduktiv usulda tahlil qilindi.

- Statistik ma'lumotlar tahlili: Forbes, Oxfam va Credit Suisse kabi xalqaro tashkilotlarning hisobotlariga tayangan holda, global boylikning qutblanishi tendensiyalari ko'rib chiqildi.

- Likvidlik va aktivlar nazariyasi: Inqiroz paytida naqd pul zahirasi (liquidity) va real aktivlar (real assets) o'rtasidagi muvozanatning boylikni saqlab qolishdagi roli iqtisodiy modellar asosida asoslab berildi.

TAHLIL VA NATIJALAR: Kapitalning sovuqqon strategiyasi

Inqiroz davrida boylikning qutblanishi tasodifiy hodisa emas, balki aniq iqtisodiy dastaklar va kapitalning harakatlanish qonuniyatlari natijasidir. Bu jarayondagi eng muhim omillardan biri — aktivlarning "arzonlashish" mexanizmi bo'lib, inqiroz paytida hukm suradigan psixologik qo'rquv va naqd pul tanqisligi ta'sirida ko'plab investorlar va oddiy fuqarolar o'z mulklarini bozor qiymatidan ancha past narxlarda sotishga majbur bo'ladilar. Likvidlik, ya'ni erkin naqd pul zahirasiga ega bo'lgan yirik kapital egalari esa aynan mana shu pasayish nuqtasida aktivlarni yoppasiga sotib olish strategiyasini qo'llaydilar. Iqtisodiyot

tiklanish bosqichiga o‘tishi bilan bu aktivlarning qiymati bir necha barobar ortadi, natijada boylik yo‘qolmaydi, balki hissiy qaror chiqargan qatlamlardan strategik yondashuvga ega bo‘lgan qatlamga o‘tadi.

Shu bilan birga, inqiroz davrida inflyatsiya va pul emissiyasining taqsimlanishida "Kantilon effekti" yaqqol namoyon bo‘ladi. Davlat tomonidan iqtisodiyotni qo‘llab-quvvatlash uchun muomalaga chiqarilgan yangi pul mablag‘lari iqtisodiyotning barcha bo‘g‘inlariga bir vaqtda va teng miqdorda kirib bormaydi. Ular birinchi navbatda yirik moliyaviy institutlar va tizim uchun muhim hisoblangan korporatsiyalar ixtiyoriga o‘tadi. Bu esa mazkur guruhlariga tovar va xizmatlar narxi inflyatsiya ta‘sirida ko‘tarilgunga qadar arzon mablag‘lardan foydalanish va o‘z aktivlarini kengaytirish imkonini beradi. Pul oqimi jamiyatning quyi qatlamlariga yetib borgunga qadar esa, narx-navo allaqachon ko‘tarilib bo‘ladi, bu esa oddiy iste‘molchilarning xarid qobiliyatini pasaytirib, boy va kambag‘al o‘rtasidagi iqtisodiy masofani yanada kengaytiradi.

Yana bir muhim jihat — davlatning "qutqarish dasturlari" doirasida yirik biznes vakillariga ko‘rsatiladigan alohida imtiyozlardir. "Tizim uchun haddan tashqari yirik" (Too big to fail) tamoyili asosida davlat byudjetidan ajratiladigan mablag‘lar ko‘pincha yirik korporatsiyalarni bankrotlikdan saqlab qolishga yo‘naltiriladi. Kichik va o‘rta tadbirkorlik sub‘ektlari esa bunday himoyadan mahrum bo‘lib, bozorni tark etishga majbur bo‘ladilar. Bu jarayon bozorning monopollashishiga va daromadlarning oz sonli guruh qo‘lida yanada ko‘proq jamlanishiga zamin yaratadi. Oqibatda, inqiroz iqtisodiyotni tozalash emas, balki kapitalning yuqoriga qarab tizimli ravishda oqib o‘tishini ta‘minlovchi mexanizmga aylanadi.

Iqtisodiy inqiroz davrida ijtimoiy qatlamlarning strategik holati

Qiyosiy mezonlar	Oddiy aholi va ishchilar qatlami	Boy qatlam va yirik investorlar
Inqirozga nisbatan psixologik reaksiya	Qo‘rquv, mavjud aktivlarni saqlab qolish yoki ehtiyoj tufayli sotish	Imkoniyat deb bilish, sovuqqonlik va yangi aktivlarni qidirish
Likvidlik (Naqd pul zahirasi)	Chegaralangan yoki mavjud emas (faqat kundalik xarajatlar uchun)	Yuqori darajadagi naqd pul zahirasi yoki tezkor kredit olish imkoni
Inflyatsiyaga qarshi himoya	Naqd pul va oylik maoshga bog‘liqlik (qadrsizlanish xavfi yuqori)	Real aktivlar: oltin, yer va qimmatli qog‘ozlar (qiymatning saqlanishi)
Davlat yordami va imtiyozlar	Ijtimoiy nafaqalar va minimal qo‘llab-quvvatlash	"Bailout" dasturlari, arzon kreditlar va soliq imtiyozlari
Bozordagi mavqe o‘zgarishi	Xarid qobiliyatining pasayishi va ijtimoiy himoyasizlik	Past narxlarda aktivlar sotib olish va bozordagi ulushining ortishi

Jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, inqiroz davridagi boylik taqsimoti shunchaki tasodif emas, balki resurs imkoniyatlari va psixologik tayyorgarlikning natijasidir. Jadvalda keltirilgan farqlar inqirozning har ikki qatlam uchun mutlaqo boshqa-boshqa voqelik ekanini isbotlaydi.

Mazkur jadval asosida quyidagi fundamental xulosalarni chiqarish mumkin:

Birinchidan, likvidlik (naqd pul zahirasi) — inqiroz davridagi eng kuchli quroldir. Oddiy aholining bor mablag'i kundalik ehtiyojlarga sarflanib, naqd pul tanqisligi (cash crunch) yuzaga kelgan bir paytda, boy qatlamda zahiralangan kapital paydo bo'ladi. Bu zahira ularga bozor "to'fon" ichida qolganda, hamma qo'rquv bilan sotayotgan mulklarni eng past narxlarda sotib olish imkonini beradi. Ya'ni, boylik miqdori emas, uning harakatchanligi (mobility) g'olibni aniqlab beradi.

Ikkinchidan, aktivlar tarkibidagi farq ijtimoiy masofani yanada kengaytiradi. Jamg'arماسi faqat naqd pul yoki oylik maoshga bog'langan qatlam inflyatsiyaning birinchi qurboniga aylanadi. Chunki pul qadrsizlangani sari ularning mehnati arzonlashib boradi. Aksincha, boylikning real aktivlarga (ko'chmas mulk, oltin, ishlab chiqarish) yo'naltirilgani inflyatsiya davrida ularni himoya qiladi. Chunki inflyatsiya pulni qadrsizlantirgani bilan, real mulklarning nominal narxini oshirib yuboradi. Natijada, inqiroz tugagach, boylarning aktivlari qiymati bir necha barobar o'sgan holda yuzaga chiqadi.

Uchinchidan, tizimli adolatsizlik va "qutqarish" dastaklari. Jadvalning eng muhim nuqtasi — davlat va bank tizimi bilan munosabatdir. Inqiroz paytida kredit bozorlari oddiy odamlar uchun yopiladi, lekin yirik korporatsiyalar va boylar uchun "arzon pullar" davri boshlanadi. Davlatning yirik korxonalarini bankrotlikdan saqlab qolish siyosati (Bailout) amalda boylikning ijtimoiylashuvini emas, balki zararlarning xalq zimmasiga yuklanishi va foydaning tor doirada qolishini ta'minlaydi.

**MUHOKAMA VA XULOSA: Inqiroz sharoitida
iqtisodiy adolatni ta'minlash mexanizmlari**

Olib borilgan tadqiqotlar va iqtisodiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, inqiroz davrida boy va kambag'al qatlam o'rtasidagi tafovutning keskinlashishi shunchaki tasodif emas, balki kapitalning taqsimlanish mexanizmidagi tizimli nuqsonlar natijasidir. Boy qatlam uchun inqiroz aktivlarni arzonlashtirilgan narxlarda qayta guruhlash imkoniyati bo'lsa, aholining asosiy qismi uchun bu daromadlarning keskin pasayishi va ijtimoiy himoyasizlik davridir. Bunday qutblanish jamiyatda nafaqat iqtisodiy, balki jiddiy ijtimoiy va siyosiy beqarorlikni keltirib chiqarishi mumkin.

Yuqoridagi salbiy tendensiyalarni yumshatish va inqiroz davrida boylikning adolatliroq taqsimlanishini ta'minlash maqsadida quyidagi tizimli takliflarni ilgari suramiz:

1. "Inqiroz davri foydasi" uchun maxsus soliq rejimi (Windfall Tax): Inqiroz paytida bozordagi monopol holati yoki talabning keskin ortishi (masalan, pandemiya davridagi IT va farmasevtika gigantlari) hisobiga o'ta yuqori foyda ko'rgan korporatsiyalar uchun vaqtinchalik progressiv soliq stavkalarini joriy etish. Ushbu mablag'lar to'g'ridan-to'g'ri kichik biznesni qo'llab-quvvatlash va ishsizlik nafaqalarini moliyalashtirishga yo'naltirilishi lozim.

2. "Kantilon effekti"ni jilovlash va pul emissiyasi nazorati: Markaziy banklar tomonidan iqtisodiyotga kiritilayotgan likvidlik (yangi pullar) faqat yirik tijorat banklari orqali emas, balki davlatning ijtimoiy dasturlari va kichik tadbirkorlikni to'g'ridan-to'g'ri kreditlash liniyalari orqali taqsimlanishi kerak. Bu pulning inflyatsiya paydo bo'lmastan turib quyi qatlamlarga yetib borishini ta'minlaydi.

3. Kichik va o'rta biznes uchun "Inqiroz kafolati" jamg'armasi: Davlat qutqarish dasturlari (Bailout) faqat tizim uchun muhim bo'lgan yirik korporatsiyalarni emas, balki ko'p sonli ish o'rinlarini yaratadigan kichik biznes sub'ektlarini qamrab olishi shart. Bunda kredit ta'tillari va soliq kechiktirishlari eng avvalo real sektor vakillariga berilishi lozim.

4. Ijtimoiy investitsiyalar va moliyaviy immunitet: Aholining moliyaviy savodxonligini oshirish bo'yicha milliy dasturlarni kuchaytirish zarur. Fuqarolarda inqiroz paytida aktivlarni panika holatida sotish emas, balki uzoq muddatli sarmoyaviy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish — ularni "arzon xaridlar" qurboni bo'lishdan asraydi.

5. Antimonopol nazoratni keskinlashtirish: Inqiroz davrida yirik o'yinchilarning bankrot bo'layotgan kichik kompaniyalarni sotib olib, bozorni to'liq monopollashtirishiga huquqiy cheklovlar qo'yish. Bu bozorda raqobatni saqlab qolish va narxlarning sun'iy ravishda oshirilishining oldini olishga xizmat qiladi.

6. Ijtimoiy davlat tamoyillarini mustahkamlash: Inqiroz davrida ta'lim va tibbiyot xarajatlarini qisqartirmaslik, aksincha, bu sohalarga yo'naltiriladigan investitsiyalarni ko'paytirish. Bu inson kapitalining qadrsizlanishiga yo'l qo'ymaydi va iqtisodiyot tiklanganda tezroq o'sishga zamin yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, iqtisodiy inqirozlar — bu tizimning muqarrar qismidir, ammo uning og'ir oqibatlari faqat bir qatlam zimmasiga tushmasligi kerak. Yuqoridagi takliflarning amaliyotga tatbiq etilishi inqirozni boylarni yanada boyitadigan quroldan, iqtisodiyotni sog'lomlashtiradigan va ijtimoiy adolatni mustahkamlaydigan mexanizmga aylantirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Piketty, T. (2014). *Capital in the Twenty-First Century*. Harvard University Press. — (Boylik va daromad tengsizligi bo'yicha dunyodagi eng nufuzli ilmiy asar. Inqirozlarning kapital to'planishiga ta'sirini statistik isbotlab bergan).

2. Stiglitz, J. E. (2015). *The Great Divide: Unequal Societies and What We Can Do About Them*. W. W. Norton & Company. — (Nobel mukofoti laureatining inqirozlar davrida iqtisodiy tafovutning kengayishi sabablari haqidagi fundamental ishi).

3. Oxfam International (2023). *Survival of the Richest: How we must tax the super-rich now to fight rising inequality*. — (Inqiroz davrida milliarderlar boyligining o'sishi va kambag'allikning ortishi bo'yicha eng yangi va ishonchli statistik hisobot).

4. World Inequality Database (WID.world). *World Inequality Report 2022*. — (Global iqtisodiy ma'lumotlar bazasi. Davlatlar kesimida boylikning qutblanishi bo'yicha eng aniq raqamlarni taqdim etadi).

5. Reinhart, C. M., & Rogoff, K. S. (2009). *This Time is Different: Eight Centuries of Financial Folly*. Princeton University Press. — (So‘nggi 800 yillikdagi iqtisodiy inqirozlarni tahlil qilgan eng mashhur kitob. Inqirozlarning davriyligi va oqibatlarini ilmiy asoslaydi).

6. IMF (International Monetary Fund). *Fiscal Monitor: Tackling Inequality*. — (Xalqaro Valyuta Jamg‘armasining inqiroz davrida soliq siyosati orqali tengsizlikni kamaytirish bo‘yicha rasmiy tavsiyalari).

7. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. *Byudjetnoma (2022-2024 yillar uchun)*. — (Mahalliy darajadagi iqtisodiy barqarorlik va ijtimoiy himoya chora-tadbirlarini tahlil qilish uchun rasmiy manba).